

ספרים

היוצאים לאור
על-ידי

חברת מקיצי נרדמים

תשס"ט

שנת קמ"ז ליסוד החברה ושנת ע"ו להעברתה לארץ ישראל

ראשי החברה

הוועד הפועל בישראל (ירושלים)

יונה פרנקל
יושב ראש

שולמית אליצור
חגי בן-שמאי
חיים זלמן דימיטרובסקי
יעקב זוסמן
מרדכי עקיבא פרידמן

שמחה עמנואל
מזכיר כבוד

חברי כבוד

שמואל אשכנזי, ירושלים	חיים סולוביצ'יק, ניו יורק
מלאכי בית-אריה, ירושלים	שמואל סירא, פריז
זאב בן-חיים, ירושלים	יוסף ינון (פנטון), פריז
משה גיל, תל-אביב	שלמה קלמן רייף, קיימברידג
שניאור זלמן ליימן, ניו יורק	בנימין ריצ'לר, ירושלים
מנחם חיים שמלצר, ניו יורק	אברהם שישא הלוי, לונדון

לדויד מזמור

פיוטי דויד הנשיא

בן יחזקיהו ראש הגולה

לדויד מזמור

פיוטי דויד הנשיא
בן יחזקיהו ראש הגולה

יוצאים לאור

בצירוף מבוא
חילופי נוסח וביאורים

בידי

טובה בארי (לבית אבינרי)

הוצאת מקיצי נרדמים
ירושלים תשס"ט

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד המדע, התרבות והספורט: מינהל התרבות, האגף לתרבות ואמנות
אוניברסיטת תל-אביב, בית הספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג
הקרן הלאומית למדע

הפצה: מוסד ביאליק, 02-6797942

מסת"ב 6-011-462-965-978 ISBN

כל הזכויות שמורות לחברת מקיצי נרדמים

נדפס בישראל

דפוס דף-נוי בע"מ, ירושלים

Printed in Israel

נר לנשמת אבי מורי
הרב אליהו בן ר' צבי הכהן (פרקש) אבינרי
אוהב התורה, העם והארץ
שפתח לפני שערי דעת
יהי זכרו ברוך

תוכן העניינים

עם הספר

11

מבוא

פרק א: תולדות המחקר 15

פרק ב: דויד הנשיא: על אודותיו וסביבותיו 19

פרק ג: הקורפוס: מקורות השירים, תפוצתם, בעיות ייחוס והעתקות 27

פרק ד: ענייני תוכן וייעוד 31

ייעודי הפיוטים ומועדי ביצועם 37

תעניות ציבור 37

קינוח לתשעה באב 38

יום הכיפורים 39

הלילה ואשמורת הבוקר 39

שבח, שבחות 40

יעדים נוספים 41

הערות סיכום 42

פרק ה: עיצוב השירים 44

תבניות סטרופיות ואחידות 44

קישוטי תבנית 48

סיומת מקראית 48

מילות קבע 49

פרק ו: ענייני לשון 51

אופי הלשון 51

אוצר המילים 52

השפעות מלשון רס"ג 52

55	פרק ז: מלאכת השיר
55	משקל ומקצב
56	חריזה
58	אמצעים רטוריים
58	המשפט השירי
59	חריזות פנימיות ואליטרציות
60	לשון נופל על לשון ותקבולות
62	סמיכויות רטוריות
63	כינויים
64	דימויים ומטפורות
65	הדובר בשיר

67	פרק ח: דויד הנשיא, משורר חסיד?
77	סידור השירים במהדורה ועקרונות הההדרה

שירי דויד הנשיא

81	שירים (א–לג)
234	שירים חסרי התחלה (לד–לז)
247	שירים מסופקים (לח–מ)

מפתחות ורשימות

255	מפתח הקיצורים הביבליוגרפיים
265	מפתח כתבי היד
268	לוח הכינויים
270	מפתח הכינויים
272	מפתח כללי
276	רשימת השירים הנדונים במבוא
278	סדר השירים במהדורה

עם הספר

בספר זה מכונסים כל שיריו הידועים של דויד הנשיא, בנו של יחזקיהו (השני בן דויד) ראש הגולה, אחד המשוררים המעניינים והמוכשרים שפעלו במחצית הראשונה של המאה האחת עשרה בארצות המזרח (בבל, ארץ ישראל ומצרים).

מספר יצירותיו אינו גדול מאוד, ארבעים פיוטים, אבל היקפם של שירים רבים מגיע עד מאה טורים ואף יותר מזה. כולם שייכים לחלק ה'קודר' של קשת הנושאים הפייטניים. הם קרובים ברוחם לסליחות ולתוכחות, אבל אין הם נענים בדיוק לחוקי הסוגים הללו. הביקורת החריפה, המושמעת במקצת השירים על המוסר החברתי הירוד ובייחוד בקרב מנהיגי העם מפגיעה בעצמתה ובתעוזה. לצד התוספת לארון הספרים של השירה העברית הקדומה על ידי הוצאתם לאור של שירי משורר בעל שיעור קומה כדויד הנשיא, הדיון בפיוטיו העלה שני נושאים חדשים שטרם זוהו במחקר, והם פותחים פתח לעיון נוסף בעתיד. האחד קשור בקיומן, כנראה בבבל אבל לא רק בה, של קבוצות חסידים ופרושים יהודים כמאה ושמונים שנה לפני שפעילות כזו מתועדת במצרים בחוגי החסידים סביב משפחת הרמב"ם ובנו, ר' אברהם. העניין השני נוגע לפואטיקה של שירי ר' דויד. במחקר מקובל להבליט את ההשפעה שהייתה לאסכולת השירה העברית הספרדית על משוררי המזרח. בחינת שיריו של דויד הנשיא מציגה תפיסה פואטית שונה במופגן מזו של הספרדים, והיא מציעה פואטיקה חלופית (מזרחית) למהלך הספרדי שגם בה ניכרת השפעת השירה הערבית, אך בכיוונים ייחודיים ושונים.

רוב שיריו של דויד הנשיא נשתמרו בכתבי יד של הגניזות ומיעוטם גם בקבצי שירה של תימנים וקראים. מן המקורות הללו, למעלה ממאתיים כתבי יד, ליקטתי את היצירות וההדרתי אותן על פי השיטה הדיפלומטית. היצירות מאורגנות כתבניות שיריות, מנוקדות, והן מלוות בביאור ובאפראט מדעי מלא, כמקובל. פרקי המבוא שבראש המהדורה דנים בנושאים הקשורים ביוצר וביצירות מהיבטים שונים: בענייני צורה, תוכן, לשון, ייעוד השירים ועוד.

באיתור השירים נעזרתי בעיקר במאגר הממוחשב של המפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר, שעל יד האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. על אלה הוספתי מקורות שטרם נרשמו במאגר זה. כמו כן כללתי גם שירים מכתבי יד תימניים שמסרו לי עובדי המילון ההיסטורי של הלשון העברית

באקדמיה ללשון העברית. אני מבקשת להודות להם בזה, ובמיוחד למר בנימין לפלר, שאף העמיד לרשותי צילומים טובים של כתבי יד אחדים.

אל המחקר בשירי ר' דוד עורר אותי מורי ורבי פרופ' עזרא פליישר ז"ל, והוא אף ליווה את העשייה בעניין רב, בעצות חשובות ובהערות מחכימות, כהרגלו. עוד בימי חוליו זכורה לי שיחה שבה שיתפתי אותו ברעיון חסידותו של ר' דוד. הוא עודד אותי להעמיק בדבר, וחבל שלא זכה לראות את סיום המלאכה. אם הצלחתי לטפל בשירי ר' דוד לרצון מורי הדגול, יהי זה שכרי מעמלי.

חובה נעימה היא לי להודות לספריות שהתירו לי באדיבותן להשתמש בכתבי היד השמורים באוצרותיהן, וכן לעובדי ספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק על סיועם באיתור כתבי יד שנזקקתי להם. חן חן גם לעובדים המסורים של המכון לתצלומי כתבי היד העבריים של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. תודה רבה גם לקרן הלאומית למדע אשר מחקר זה הוא אחד מפירותיו של פרויקט מקיף שביצעתי בתמיכת הקרן.

עמיתים וחברים סייעו בידי בשלבים שונים של העבודה. ד"ר שרה כהן עזרה לי במיומנות רבה בהעתקה ראשונית של שירים רבים. גב' חיה ירט עברה על הניקוד והגיהה את הביאור. במהלך כתיבת המבוא נעזרתי בעצותיהם של פרופ' מרדכי עקיבא פרידמן, פרופ' יורם ארדר ופרופ' נחם אילן. תודה לכולם מקרב לב. מעל לכולם אני חבה גדול לידידתי פרופ' שולמית אליצור שקראה בעיון את כל הספר, העירה, תיקנה והציעה פירושים, המובאים בשמה. תרומתה למוצר המוגמר לא תסולא בפז.

הנהלת חברת מקיצי נרדמים, ופרופ' יונה פרנקל העומד בראשה, קיבלו עליהם להוציא את הספר לאור. על הפקת הספר וסידורו הנאה עמלו עובדי דפוס דף-נוי ובראשם מר פליקס דן. יעמדו כולם על הברכה.

אחתום את התודות בברכה למי שהשבח שלו על שזיכני לסיים את המלאכה, ואוסיף תפילה לימים האלה כלשון ר' דוד: "יְהִי שְׁלוֹם בְּאַרְצֵנוּ וְנִקְצֹר וְנִנְרָע // אֵין שְׁטָן וְאֵין פֶּגַע רָע" (שיר כה, 99–100).